

صدوسی انداز فارسی در موسیقی

(۳)

محدثتی دانش پژوه

آغاز نسخه سنا : بسمله . حمدله . . . اما بعد حمد پروردگار ازل وابد را . . . که محیط فلك نیلگون شعبه‌ای حقیق از دریای فیض بی‌منت‌های اوست و درود (همایون درود) بلا عدد و محدود بر صاحب مقام محمود . . . چنین گوید که بعد این رساله ایست مجمل به عبارت قل و دل در بیان رمزی چند به عمل در علم موسیقی که به فرمان . . . گوهر خوشاب درج سلطنت و شهر یاری نور حدیقه شاهنشاهی . . . تألیف یافته . . . و بنا بر این مختصر به مقدمه است و پنج فصل و خاتمه :

مقدمه در پیدا کردن علم موسیقی و تعریف نغمه و ایقاع و ذکر اسامی جمعی که باین فن مشغول گردیده‌اند (کسانی که مربوط باین فن بوده‌اند).

فصل اول در ذکر بعضی حالات مقامها و اسامی آن .

فصل ثانی در بیان آوازا و آن شش است .

فصل سیم در اسامی بیست و چهار شعبه و ذکر برخاستن هر دو از آنها از روی يك مقام .

فصل چهارم در خواص هر کدام و زیادتى آنکه چند مخصوص دارد و بر کدام است .

فصل پنجم در ذکر اصولها که در کتب موسیقی بنام ایقاع مذکور میشود .

انجام : از عمر و جان سلطنت تا ظهور صاحب الامر . . . بهره‌مند گرداناد . والسلام . و دایره‌ای که موصوف باین ساز هست اینست که نمودیم . . . و قدر علم بداننده چه قدر بایست بکار برد والله اعلم .

آغاز نسخه ملك : و بعد این مختصر بیست در علم موسیقی و مبنی است بر يك مقدمه و پنج فصل و يك خاتمه .

انجام نسخه ملك : و حقیق شصت سال ریاضت کشید تا اینها را دانسته و بیان نمود .

نسخه‌ها :

۱ - کتابخانه سنا ش ۳/۲۲۴۲ (نشریه ۲ : ۲۳۶ - فهرست فیلمها ص ۶۲۸ ش ۱۲۸۰) که در آغاز آن (نه دیباچه) به میرصدرالدین محمد نسبت داده شده است .

۲ - کتابخانه ملی ملك ش ۶/۴۹۴ (فهرست مجموعه‌ها ص ۴۶ - فیلم ش ۳۰۱۱ دانشگاه ص ۷۸۱ فهرست) با قمارنامه محمد امین میرزا .

۳ - بادلیان ش ۸ وینفلد ش ۲/۲۸۲۷ (فهرست فیلمها ۱ : ۵۷۰ ش ۱۱۵۰) . در پایان آن آمده که تصنیف میرصدرالدین محمد است و مورخ ۶ ع ۱۰۰۸/۱ و بنام سلطان حسین میرزا .

پس از این فهرست دوازده مقام است و بیست و چهار شعبه به نظم فارسی در دو بند دومی بروش معما در نیم صفحه . در فهرست بستون (۳ : ۸۲) گمان برده شده که این رساله از صدرالدین محمد دشتکی است و بنام سلطان حسین بای قرا و نباید درست باشد .

۳۸ - **راگهای هندی** : ترجمه‌ایست از کتابی به سنگریت در موسیقی هندی تألیف نایک بخشاو (Naik Bakhshawa) گوالیاری بنام هزار دهرید (Hazar Dhurupad) ، مؤلف از دریا. بیان راجه مان سینگه Man Singh در گذشته نزدیک ۹۲۴ بوده و زمیندار شهر کالینجار بهادرشاه گجرات (۹۳۲ - ۹۴۳) پس از آنکه سکندر لودی (۸۹۴ - ۹۲۳) گوالیار را گرفته بوده است .

این کتاب به فرمان شاه جهان پادشاه (۱۰۳۷ - ۱۰۶۸) ترجمه شده است .
آغاز : چون نفوس مقدسه بخرد نهاد را میل به لذات روحانی بیشتر و ادراک سرور از اموری که مستلزم . . . . .
 و از آنجا که در این عشرت نامه تصانیف «نایک بخشو ، هزار دهرید» نگارش یافته و به هندی تصانیف را «هزار اسهنسر» میگویند و لذات را «رس» می نامند و این مجموعه بهجت فزای لذت انگیز مشتمل بود بر هردو معنی به «سهنسر رس» موسوم گردید . «هزار دهرید» چهار «راگ» و «چهل و شش «راگنی» .

نسخه‌ها :

۱ - دیوان هند ۲۰۱۵ مورخ رمضان ۱۰۶۶ .
 ۲ - دیوان هند ۲۰۱۶ .
 ۳ - بادلیان ۱۸۴۶ مورخ ۱۵ صفر ۱۰۷۸ نوشته محمد امین اکبر آبادی در شاه جهان آباد برای شاه قباد بن عبدالجلیل حارثی بدخشی دیانت خان و نسخه از آن میرزا محمد رستم معتمد خان پسر او بوده است .

۳۹ - **تحفة الهند** : میرزا محمد جان بن فخرالدین محمد که به درخواست کوکلتاش خان آنرا در موسیقی هندی و هنرهای زیبای دیگر و قیافه شناسی و جز اینها برای آموختن محمد معزالدین جهاندارشاه پسر اورنگ زیب گویا بسال ۱۰۷۱ یا ۱۰۷۶ و در یک مقدمه و هفت باب ساخته است .

مقدمه در بیان مصطلحات حروف تهجید هندیه و علم خط و ذکر اشکال حروف مذکوره
 از مفردات و مرکبات و بعضی قواعد کلیه بهاکها Bhasa مشتمل بر چهار فصل :
 باب ۱ در علم پنگال Pingal یعنی علم عروض اهل هند مشتمل بر سه فصل .
 باب ۲ در علم تک Tuk یعنی علم قوافی اهل هند مشتمل بر دو فصل .
 باب ۳ در علم النکار Alankâra یعنی علم بدیع و بیان اهل هند مشتمل بر دو فصل .
 باب ۴ در علم سینگارس Sringârasا یعنی عاشقی و معشوقی و بیان احوال عاشق و معشوق مشتمل بر دو فصل .
 باب ۵ در علم سنگیت Sangita یعنی علم موسیقی اهل هند و غیره مشتمل بر ده فصل .
 باب ۶ در علم کوک Kok یعنی معرفت اقسام زن و مرد و صحبت داشتن و مباشرت کردن با زنان بر پنج فصل .
 باب ۷ در علم سامدریک Samudrika یعنی علم قیافه که علامات خیر و شر در انسان از آن معلوم شود مشتمل بر دو فصل .
 خاتمه در ذکر لغات و مصطلحات و کنایات اهل هند به ترتیب تهجی که حروف نخستین باب و حرف دوم فصل است .

آغاز : الحمد لله . . . اما بعد چنین گوید مست باده هذیان بی حد میرزا محمد .
انجام : اینها به رای مفتوحه و نون منونه و بای موحده ثقیله ممدوده و آن زنی بود جمیله وهم آشوبه فتح همزه .

نسخه‌ها :

۱ - دیوان هند ش ۲۰۱۱ مورخ ۱۱۹۴ و ۲۰۱۲ و ۲۰۱۳ و ۲۰۱۴ .

- ۲ - بادلیان ش ۱۷۶۳ .
 ۳ - برلین ش ۳۴/۱ و ۱۰۷۳ و ۱۰۷۴ و ۱۰۷۵ ص ۳۸ و ۸۳ و ۱۰۱۹ و ۱۰۲۰
 فهرست پرچ .
 ۴ - کالج شاهی کیمبرلیج ش ۲۱۷ .

۴۰ - مصباح السورور یا مفتاح السورور : حسن بن خواجه طاهر بن خواجه محمد قاضی پرگنه آنتور سرکار دولت آباد صوبه شاه اورنگ آباد که در زمان اورنگ زیب بسال ۱۰۷۴ در چهار باب در موسیقی ساخته است .

- ۱ - در بنیاد راگ Raga دانستن و آواز و ساز و سرود و مورچهنا Murcchana و سرت Sruti و گرام Grama و غیره .
 ۲ - دانستن راگ و زنان و پسران و اب راگ Upraga و صورت و پوشاک و وقت و غیره .
 ۳ - دانستن سده سیگرن یا سنگیرن Sudda Saranga و سالنگ Saranga و غیره .
 ۴ - بنیاد پکهارچ و دانستن ساز و وقت و ترتیب رقص و غیره .
 چنین است نام برخی از بخشهای آن :

- ۱ - سنگیت رتناکر Sangita Ratnakara
 ۲ - روپ رتناکر Rupa Ratnakara
 ۳ - سنگیت بکرنند Sangita Vatnakara
 ۴ - بهرت سنگیت Bharata Sangia

آغاز : سپاس بی حد و ستایش بی حد مر خالقی را سزده که نغمه پردازان قدرت .

نسخه ها :

- ۱ - بنگال (ایوانف ۱ : ۷۵۳ ش ۱۶۲۹) .
 ۲ - برلین ش ۳۴/۲ ص ۸۴ فهرست پرچ .
 ۴۱ - راگ درپن Raga Darpan (یا آینه راگها) در موسیقی هندی است بزبان سنگریت و نام دیگر آن «راگ وی بوده» Raga Vibodha یا (پوتهی) است .
 اصل و متن آن را که «مانکتوهل» (Muncuttuhul) م خوانده میشود ، اگر تته هندی بدستور «مان سینگه» (Man Singh) راجه گوالیار ساخته است و نایک بهنو و نایک بخشو و نایک پندوی که از سرزمین تلنگ برای غسل و شست و شوی کور کهیت آمده بود و محمود و لوهنگ باو کمک کرده و از کتابهای «بهرت سنگیت» و «سنگیت درپن» و «رتن آکر» هم در نگارش این دفتر بهره برده بودند .
 فقیر الله فقیر سیف خان آن را بسال ۱۰۷۳ بدست آورده و در ۱۰۷۶ از هندی به فارسی برگردانده و ده باب در آن گذارده است :
 ۱ - در سبب تألیف .
 ۲ - در دانستن راگها .
 ۳ - در تعیین هر موسم که در آن موسم کدام راگ و راگنی خوانند و حرفهایی که منع کرده اند که در اول تعنیف نیاید .
 ۴ - در دانستن «سُر» ها و تعانیف هایی که در نغمه می بندند .
 ۵ - در دانستن سازها و نایک و نایکه و سکھی .
 ۶ - در دانستن عیوب گوینده .
 ۷ - در شناختن آوازا و رویت حنجره ها .
 ۸ - در دانستن استاد کامل .
 ۹ - در دانستن برنده و فایده برنده نمودن .
 ۱۰ - در بیان گوینده ها و سازنده ها که در زمان ما بودند و هستند .
 آغاز : حمد و سپاس بی قیاس مر آفریدگار را که از حمد و سپاس بیرون است و نعمت

و محمّدات مریغمبری را شاید .

انجام : والسلام علی من اتبع الهدی در ۱۰۷۶ وقتی که از پیشگاه خلافت به خدمت صوبه‌داری کشمیر جنت نظیر قیام داشت صورت اتمام یافت به عنایت بی‌غایت حضرت جل و اعلیٰ .
نسخه‌ها :

- ۱ - دانشگاه تهران ۸۰۱۸ ازسده ۱۳ و ۱۴ .
- ۲ - بادلیان ۱۸۴۷ مورخ ۱۲۰۰ .
- ۳ - دیوان هند ۲۰۱۷ مورخ ج ۱۱۹۶/۲ .
- ۴ - بهار ۲۳۵/۲ (۱ : ۱۸۶) .
- ۴۲ - رساله علم موسیقی بروش هندی گویا ترجمه فارسی اثر سنسکریت سنگیت‌درپن Sangit Darpan (ش ۱۸۴۷ بادلیان) یا ترجمه آینه ملودی است بی‌دباجه است .
آغاز : بدانکه علم موسیقی علمی است درغایت لطافت هرطبعی آنرا محیط نتواند شد وهردلی آنرا مدرک نتواندگشت زیرا که کسب علم موسیقی ممکن نشود مگر به طبع سلیم .
نسخه : بادلیان ش ۱۸۵۲ بی‌تاریخ .
- ۴۳ - اصول النغمات الاصفیة : غلام‌رضابن محمدپناه که برای وزیر آصف درموسیقی هندی ساخته ودرباره او درآن آمده است :
به آصف لقب آن سلیمان سریر به معنی است شاه وبه صورت وزیر
درشش اصول هریک درچند فصل ، با فهرست آنها درآغاز .
آغاز : نحمد و نحملی و نسلم . وجدانگیز ترنمی که نورآن سینه ریشان محبت را به تملک خواباند .

نسخه‌ها :

- ۱ - بهار هند ش ۲۳۵/۱ (۱ : ۱۸۶ فهرست) و ۲۳۶/۳ (۱ : ۱۸۷) .
- ۲ - دیوان هند ش ۲۰۲۳ دارای نخستین فصل آن .
- ۴۴ - ترجمه «پری جتکا» (Parijataka) از میرزا روشن ضمیر که بفارسی درزمان اورنگ زیب عالم‌گیر ساخته است .
احل دررقص و موسیقی هندی است بزبان سنسکریت . (بادداشت آقای شهریار نقوی) .
- ۴۵ تا ۴۸ - مجموعه موسیقی هندی : دیوان هند ش ۲۰۳۳ دومی آن دردیهی نزدیک شاه‌جهان‌آبادی ازروی نسخه کتابخانه میان محمد زاهد حکیم نوشته شده‌است ، دارای :
۱ - الهام الطرب
درموسیژی هندی .
آغاز : بعد نوای حمد جزیل و پس از صدای قوال ثنای منم جمیل که کبوترجان را .
۲ - منقعة الطالبین درچهار باب :
۱ - درشش راگ و سی‌وشش راگنیا .
۲ - دربیان راگ و راگنیا بی که مخصوص اند عالی‌الترتیب .
۳ - درتفصیل راگ و راگنیا .
۴ - دربیان اختلاط راگ و راگنیا .
۳ - پارهای از راگها و راگنیا به نظم هندی که نخستین راگ‌مالا به زبان هندی است .
۴ - فهرست نامهای راگها و راگنیا به نظم فارسی با فهرستی به نثر .
۴۹ - رساله راگ‌مالا Ragmala : از نها کرداس ، درمحرّم ۱۱۸۸ .
آغاز : دربیان راگ و راگنی‌های نغمات و مقامات اهل هند .
نسخه : دیوان هند ۲۰۱۸ مورخ ۱۱۹۳/۲۴۲۵ .
۵۰ - بندی درموسیژی با عنوانهای :
باب چهارم درنواختن هر کدام راگها و راگنیا درطنبور .

- باب پنجم در علم سنگیت یعنی علم موسیقی و آن مشتمل است برده فصل .
- نسخه : بهار هند ش ۲۳۷ (۱ : ۱۸۷ فهرست).
- ۵۱ - رساله در راگها و راگنیها : بزبان ریخته و پنجابی و فارسی که با عنوان «در راگ بهیدون» آغاز میشود و در پایان «قول در رامکلی راگنی» دارد .
- نسخه : دیوان هند ۲۰۱۹ .
- ۵۲ - رساله در راگها و راگنیها : بزبان ریخته و فارسی . با عنوان «راگهای هند» در آغاز نسخه .
- نسخه : دیوان هند ۲۰۲۰ .
- ۵۳ - رساله موسیقی : درباره راگها و راگنیهای هند .
- آغاز : بدانکه در ولایت ایران و غیره شش آواز علم موسیقی را شش نام مترکرده اند .
- نسخه : بهار ش ۲ / ۲۳۶ (۱ : ۱۸۷) .
- ۵۴ - کنزالموسیقی : در راگها و راگنیها و دهره های بزبان هندی با «دیباچه نوباوه گلشن جنان» و شعرهای فارسی بنام معرزان .
- آغاز : آغاز صدای ستایش محمود بنام نغمه سرای کن .
- نسخه : دیوان هند ۲۰۲۱ .
- ۵۵ - سرودهای هندی : توڑی ، پورپ و رام کلی ، کاموڑ ، سریراکه ، ساموڑی ، کاپائیتی ، آسا ، بلاول و صبحی ، منملوران ، کیشارد (مرثیت امام حسین) .
- آغاز : پرتو و پنوهجو جرجی جلاڑی .
- انجام : امید ارواح بی پسندی بنی .
- ملك ۶۳۹۲ ، نستعلیق سده ۱۳ در ۱۶۲ برگ .
- ۵۶ - دستور انغم در چهار باب درباره طنبور زنی :
- ۱ - در ذکر «سره» (Svara) و مقام سرها و غیر آن .
- ۲ - در ذکر «راگها و راگنیها» (Ragini) و امثله آن .
- ۳ - در صورت تهاته راگها و راگنیها در طنبور .
- ۴ - در نواختن هر کدام از راگها و راگنیها در طنبور .
- آغاز : به جمیع دستور و اصطلاح طنبور برنگار تا ما نیز بیاموزیم .
- نسخه : برلین ش ۳ / ۳۴ ص ۸۴ فهرست پرچ .
- ۵۷ - مجموعه آوازا Songs بروش هندی با حروف .
- مجلد یکم در اصول خفیف :
- در اصول عمل .
- در اصول اوسط .
- در اصول ضرب .
- در اصول چار ضرب .
- در اصول ضرب الفتح و محجل .
- مجلد دوم در اصول رمل و غیره :
- الموشح الکلی جامع لجمیع الالحن مرتب علی بیوت خمسه ، ساخته خواجه رومی .
- در اصول ثقیل .
- نسخه : بادلیان ۱۸۵۱ گویا از دو بیست یا سیصد سال پیش .
- ۵۸ - انیس الارواح : میرزا ابراهیم بن کاشف الدین محمد یزدی ، بنام شاه عباس صفوی ، در یک مطلع و سه مقصد و یک خاتمه با آوردن اصطلاحات موسیقی در دیباچه بروش براعت و استهلال .

دو نسخه از آن در دست است که تنها دیباچه است. آقای گلچین معانی آن را از روی نسخه مجلس در مجله ادبیات مشهد س ۴ ش ۴ با شرح لغات آن با سفارش نامه می رسید شریف برای حافظ ادوار چاپ کرده است. نسخه منسوب به خود کاشف الدین درلینگراد هم شاید همین کتاب باشد (C 692)

۱ - نسخه‌ها: سپه ش ۷۴۹۳/۱، تنها دیباچه است، در برگ ۳۶ پ، از سده ۱۱ (۳: ۲۱۷).

۲ - مجلس سفینه ش ۲۹۵ نوشته محمدرضا در ۱۰۷۲

۵۹ - شجره دانش: نظام الدین احمد گیلانی دکنی از درباریان قطب شاه و وزیرش آنها. و در گذشته ۱۰۵۹، در آن یکصد و دو ساله باید باشد و فهرست آنها از خود اوست. در دانشگاه تهران سیزده رساله اوست که گویا با این کتاب مربوط باشد (ش ۳۲۲۳).

یکی از رساله‌های آن در علم موسیقی و کیفیت اصل و فروع آن است.

نسخه: آصفیه ش ۳۹ مورخ ۱۰۵۵ تا پیش از ۱۰۵۹ (۲: ۴۷۸).

۶۰ - مجموعه یک رساله و یک بند در موسیقی در کتابخانه دیوان هند (۱: ۳۷۱) ش ۷۱۴/۵) دارای:

۱ - در علم موسیقی که گزیده‌ایست از مفتاح السرور قاضی حسین بسال ۱۰۸۴ در موسیقی هندی (فهرست پرچ ص ۸۴).

۲ - بندی در موسیقی بدینگونه: «بدانکه موسیقی تألیف است و وضع حکماء است و نهاد آن روح است...»

۶۱ - رساله در موسیقی: در پانزده فصل و یک خاتمه و پرده‌ها در آن بترتیب اقلیمها بخش شده است:

- ۱ - در تقسیم دستاها و تعریف ابعاد.
  - ۲ - در معرفت مبادی موسیقی.
  - ۳ - در بیان پرده‌ها.
  - ۴ - در آوازه‌ها که آن را شعبه خوانند.
  - ۵ - در آنچه پرده‌ها را به بروج نسبت کرده‌اند.
  - ۶ - در منسوبات پرده‌ها با کواکب سبعة.
  - ۷ - در استخراج پرده‌ها.
  - ۸ - در معرفت ايقاع اصول.
  - ۹ - در آنکه هر شخصی چه ضرب باید.
  - ۱۰ - در آنکه پرده‌ها را زیاد کنی و نرم گیری چه سود.
  - ۱۱ - در معرفت سازها.
  - ۱۲ - در نواختن پرده‌ها.
  - ۱۳ - در آنکه نزد هر قوم کدام پرده مناسب باشد.
  - ۱۴ - در نسبت پرده‌ها با فصول اربعه.
  - ۱۵ - در نسبت پرده‌ها با اقالیم سبعة.
- خاتمه در تأثیر نعمات.

آغاز: بسمله. سبب تألیف این کتاب آن بود که جماعتی از اصحاب فقیر را التماس کردند تا در علم موسیقی رساله‌ای تألیف نموده شود بنا بر ملتسم ایشان این رساله را تألیف نمودیم امید که به نظر ایشان مقبول گردد و این مبنی است بر پانزده فصل و خاتمه.

انجام: بیتی گویند که نفوس را حزن بخشد و آنچه مناسب پرده فرح باشد شعری گویند که مناسب آن باشد و آنچه مناسب پرده حزن باشد شعری گویند که مناسب باشد و به خلاف یکدیگر گویند.

- ۱ - ش ۵/۵۱۸۰ مجلس (۱۵ : ۳۴۴) .
 ۲ - ش ۲۸/۲۹۱۱ سپهسالار (۵ : ۶۸۷ ص ۱۰۴ - ۱۰۶ نوشته دراجمیر در ۱۰۹۳) .
 ۶۲ - رساله در علم موسیقی به نثر فارسی :
 باب دوم در بیان دانستن بیست و چهار شعبه .
 باب سوم در بیان شش آواز .
 باب چهارم در بیان هفده بحر از قول خواجه عبدالقادر مراغه‌ای .
 باب پنجم در نسبت دوازده مقام .
 باب ششم هر مقام را از کدام حیوان برداشته‌اند .
 باب پانزدهم در آداب سازنده و اهل این فن و حسن سلوک .
 آغاز افتاده :

حجاز و بوسلیک و رهاوی که دارم یاد از تقریر راوی

- انجام : سم طوس ، کنگره ، سازهای ناقص‌اند .
 نسخه : ملك ۴۴/۴۷۱۹ مورخ ۱۲۳۰ گک ۱۶۴ - ۱۷۶ .
 ۶۳ - رساله موسیقی در شانزده فصل :

۱ - در تعریف علم موسیقی .

۲ - در قانون پرده‌ها .

۳ - در وضع شعبه‌ها و اسامی آن .

۴ - در مناسبت بروج دوازده گانه .

۵ - در نسبت کو (؟) و پرده‌ها .

۶ - در مزاج پرده‌ها .

۷ - در استخراج پرده‌ها در ۱۴ باب .

۸ - در معرفت سازها .

۹ - در اینکه سه پرده را چه وقت باید خواند .

۱۰ - باید زنده و گوینده عطار صفت باشد .

۱۱ - در شرایط زنده .

آغاز : حمد و سپاس بی‌قیاس خدای را عزوجل که بنی‌آدم را به قدرت کیاست آن داد که استخراج پرده‌های مختلف . . . .

اما بعد چون بعضی از عزیزان طالب علم موسیقی بودند و ازین ضعیف در هر وقت و در هر ایام سؤال می‌کردند . . . ازین فقیر التماس نمودند که در این باب رساله‌ای بنویس .

انجام : زرافشان صغیر ، فاخته کبیر ، ضرب‌القدیم (تم‌الرساله) .

نسخه : ملك ۴/۳۳۲۶ گک ۱۱۳ - ۱۱۶ ر ، مورخ ۱۲۳۸ .

۶۴ - رساله موسیقی در شانزده فصل که هفتم آن در چهارده باب است :

آغاز : این مختصری است در علم موسیقی از جهت ملتس بعضی عزیز شاتزده فصل ترکیب کرده شد تا مرطالبان این صنعت را حظی وافر باشد .

. . . فصل اول در شرح موسیقی . . . فصل دوم قانون پرده‌ها و شعبه‌ها . . . فصل سوم نوروز و مبرقع . . . فصل پانزدهم پرده راست . . . فصل شانزدهم اوقات زندگی و خوانندگی .

انجام : ضرب‌القدیم فرع : والله اعلم بالصواب .

نسخه : ملك ۱/۸۹۳ نستعلیق سده ۱۱ .

۶۵ - رساله موسیقی : دریک مقدمه و هفده باب یا فصل . در پایان نسخه دانشگاه عمل و قول یا آهنگهای بسیاری از موسیقی‌دانهای مشهور آمده است . فهرست بابها و فصلهای آن آنچنانکه در دیباچه نسخه سپهسالار آمده است :

- ۱ - درمبادی این علم .
  - ۲ - درتقسیم دستانها و تعریف ابعاد .
  - ۳ - دربیان پرده ها .
  - ۴ - دربیان آوازه‌های ششگانه .
  - ۵ - نسبت پرده‌ها به روح .
  - ۶ - درمنسوبات پرده‌ها به کواکب .
  - ۷ - درمعرفت پرده‌ها .
  - ۸ - درمعرفت ایقاع اصول .
  - ۹ - باید دانستن که درپیش هرکسی کدام پرده را باید به واجب .
  - ۱۰ - درآنکه هرپرده را زیادت تیزکنی و نرم سازی چه حاصل شود .
  - ۱۱ - درتعریف سازها .
  - ۱۲ - درمعرفت نواختن سازها که مناسب وقت باید .
  - ۱۳ - درمعرفت آنکه هر قومی را کدام پرده باید به واجب .
  - ۱۴ - دردانستن آنکه در شبانه روزی در هر وقت کدام پرده باید به واجب .
  - ۱۵ - نسبت پرده‌ها به اقالیم .
  - ۱۶ - درمعرفت تأثیر نعمات در طباع .
  - ۱۷ - درمعرفت سماع و آنچه بدو منسوب باشد .
- فهرست مطلبها آنچنانکه در متن نسخه سپهسالار آمده است :

- ۱ - درمبادی این علم .
- ۲ - درتقسیم دستانها و تعریف ابعاد .
- ۳ - دربیان پرده ها .
- ۴ - دربیان آوازه‌های ششگانه .
- ۵ - درمعرفت آنکه ابریشم چند است .
- ۶ - دردانستن نسبت پرده به روح .
- ۷ - درمنسوبات پرده به کواکب .
- ۸ - دراستخراج پرده‌ها .
- ۹ - شش گونه دارالضروب .
- ۱۰ - پیش هرکسی چه ضرب باید زد .
- ۱۱ - درآنکه هرپرده را زیادت تیزکنی و نرم سازی چه حاصل شود .
- ۱۲ - بدانکه جمله سازها عود است .
- ۱۳ - درمعرفت نواختن پرده‌ها .
- ۱۴ - درمعرفت آنکه پیش هر قومی کدام پرده باید به واجب .
- ۱۵ - درآنکه از ایام هفته و هر روز کدام باید نواخت .
- ۱۶ - نسبت پرده‌ها به اقالیم .
- ۱۷ - درمعرفت سماع در هفت قسم :

- ۱ - درتعریف حواس خمسہ .
- ۲ - تعریف سماع .
- ۳ - آداب سماع .
- ۴ - احکام و حقیقت سماع .
- ۵ - دروجد و مراتب آن .
- ۶ - دررقص .
- ۷ - درحرفه .

فهرست فصل‌ها در دیباچه نسخه دانشگاه و متن آن :

- مقدمه در مبادی علم موسیقی .
- ۱ - در تقسیم دستانها و تعریف ابعاد .
  - ۲ - در بیان پرده‌ها .
  - ۳ - در بیان آوازاها .
  - ۴ - در آنکه ابریشم چند بانگ است .
  - ۵ - در بیان آنکه پرده‌ها را با بروج نسبت داده‌اند به قول متقدمان و متأخران .
  - ۶ - در منسوبات پرده‌ها با کواکب سبعة .
  - ۷ - در معرفت استخراج پرده‌ها .
  - ۸ - در ادوارها .
  - ۹ - در آنکه پیش هر شخصی چه ضرب باید زدن .
  - ۱۰ - در آنکه هر پرده که زیادت کنی و نرم کنی چه شود آن پرده .
  - ۱۱ - در آنکه ما در جمله سازها چه (ام جمله سازها عود است) .
  - ۱۲ - در معرفت نواختن پرده‌ها که مناسب وقت باشد .
  - ۱۳ - در بیان آنکه در نزد هر قومی کدام پرده مناسب است .
  - ۱۴ - در شبانه روزی از هفته‌ها کدام پرده مناسب است .
  - ۱۵ - در نسبت پرده‌ها به اقلیم سبعة .
  - ۱۶ - در تأثیر نغمات در طبایع .
  - ۱۷ - در معرفت سماع و آنچه بدان منسوب باشد .
- و این مبنی است بر هفت قسم :

- ۱ - تعریف حواس خمسه .
- ۲ - در تعریف سماع (متسمع ، مسمع ، سامع) .
- ۳ - در آداب سماع (زمان ، مکان ، اخوان) .
- ۴ - در احکام و حقیقت سماع .
- ۵ - در وجود وجود و مراتب آن .
- ۶ - در رقص که به مذهب [امام] اعظم مباح است .
- ۷ - در خرقة (درویشان و اهل دلان) .

خاتمه در اینکه ادریس موسیقی علمی و عملی را آشکار کرد و همه انبیا این علم را نیکو دانسته و پیغمبر ما و اکثر اولیاء این علم را در غایت کمال دانسته‌اند و دارندگان روحانیت و طبع سلیم آنرا نیکو میدانند و بیشتر مردم و پادشاهان و دارندگان لطف طبع و استعداد آنرا می‌پسندند و باید که علماء و خطباء و حفاظ آنرا بورزند و بدان پیردازند و به فرزندان بیاموزند .

آغاز نسخه سهسالار : بسمله . حمد و ثنا و درود و سپاس مر خداوندی را که آدمی را از جمله مخلوقات برگزید . . . و نغمات طیبه بلند بلبلی زبان را در مجمع انس و در پرده عشاق گردانید . . . اما بعد بر ضمیر انور ارباب دانش مخفی نماند که علم موسیقی علمی است به غایت شریف و دقیق و روحانی و استادان این فن کتب مطول تصنیف کرده‌اند اگر چه علم حال به قال در نمی‌آید بهر حال مختصری از برای طالبان این فن ترتیب داده شده این رساله مبنی بر مقدمه و هفده فصل و خاتمه .

آغاز نسخه دانشگاه : حمد و ثنا و درود و سپاس مر خداوندی را که خلق را از عدم به وجود آورد . . . بدانکه در بیان کتاب اعلام میرود که علم موسیقی علمی است بی‌نهایت و کیفیتی است به طبع و روحانیت تعلق دارد و استادان این فن کتابهای مبسوط درین علم تصنیف کرده‌اند و نوشته‌اند اگر چه این علم در قلم نمی‌آید اما مختصری مفید درین رساله ذکر میشود . . . مشتمل است بر هفده فصل و مقدمه .

انجام نسخه سیهسالار: همچنانکه جمع صحابه عمل می‌نمایند معاویه علیه‌اللعنة ساکت شد
والحمد لله الذي هدانا على سواء الطريق .
انجام نسخه دانشگاه: تا اثرها و نتیجه‌هایی مشاهده کند والله اعلم بالصواب واليه
المرجع والمآب (سنه ۱۲۷۳).

نسخه‌ها :

۱ - دانشگاه ۱۹۷۴ مورخ ۱۲۷۳ (۹ : ۶ - ۵۷۵) افسوس که در فهرست اشتباهی
شد و از س ۱۲ ص ۵۷۶ تا س ۶ ص ۵۷۷ که در دنبال وصف نسخه ش ۱۹۷۶ آمده است مربوط
است به شماره ۱۹۷۴ و دنبال س ۹ ص ۵۷۵ باید قرار گیرد و چنین خوانده شود : در سلك
عبارت کشید . . .

۲ - سیهسالار ۳۹۳۱/۱۰ (۵ : ۶۸۷).

در نسخه ش ۱۹۷۴ دانشگاه بندبست با عنوان (نوبت ، قول ، عمل) با نسبت هریک
از اینها یکی از موسیقی‌دانان ایرانی مانند خواجه عبدالقادر و سلطان احمد و محمد لالا و سید محمد
و استاد نور و سید قطب‌الدین و استاد علی ستابی با آوردن شعرهایی به عربی و بیشتر به فارسی پس
از هریک از عنوانهای . چنین است :

نوبت مرتب از آن خواجه عبدالقادر در بزرگ ، نوبت خواجه عبدالقادر ، ترانه ،
فروداشت ، قول دوگاه سلطان احمد ، قول راست از سلطان احمد ، عمل خواجه عبدالقادر
در دوگاه ، عمل هم در دوگاه از خواجه عبدالقادر ، عمل دوگاه همو ، عمل خواجه عبدالقادر
در دوگاه ، عمل خواجه در دوگاه حجاز ، بازگشت ، عمل خواجه عبدالقادر در عشیران ، عمل
خواجه عبدالقادر در حسینی ، عمل خواجه در حسینی ، بازگشت ، عمل خواجه در حسینی ،
بازگشت ، عمل خواجه در حسینی ، بازگشت ، عمل خواجه در حسینی ، عمل خواجه در اصفهان ،
از آن محمد لالا در اصفهان ، عمل در دوگاه حجاز از محمد لالا ، عمل خواجه عبدالقادر در نوا ،
عمل سید محمد در نوا ، عمل خواجه در عراق ، عمل استاد نور شیخ در عراق ، عمل خواجه در
حجاز صور پیش ، عمل خواجه در زنگله ، عمل خواجه در زاوی ، عمل در نوروز خارا از سلطان
احمد ، عمل سید قطب‌الدین در نوروز خارا ، عمل خواجه در نیریز ، بازگشت ، عمل خواجه
در چهارگاه ، عمل در چهارگاه از آن استاد علی ستابی ، عمل خواجه در مبرقع ، بازگشت ، عمل
در مبرقع از سلطان احمد ، بازگشت ، عمل خواجه در سه‌گاه ، بازگشت (۵ ص و ۶ س).

۶۶ - رساله موسیقی : خواجه کلان خراسانی ، در یک مقدمه و سه باب و یک خاتمه بایک
صفحه دائره موسیقی (دیباچه).

دارای این عنوانها در نسخه سیهسالار :

مقدمه در باب علم به ادوار موسیقی و وجه تسمیه آن .

فصل در بیان مقامات و شعبه .

فصل در تعداد شعبه .

فصل در تعداد آوازه .

فصل در مقامات نغمات .

فصل در اصفهان .

فصل در راست .

فصل در حجاز .

فصل در کوچک .

فصل در نغمات و نقرات .

فصل در اصول به حرف مرقات و محسنات .